

lijk dat drie factoren cruciaal zijn. Ten eerste zie je dat veel vluchtelingen die hier al wonen zich inzetten bij de begeleiding van statushouders. Hun persoonlijke ervaringen zijn voor nieuwkomers cruciaal. Dit soort contacten kan de overheid stimuleren, immers het in contact komen met Nederlanders blijkt niet voor iedereen eenvoudig. Ten tweede zie je een onderbenutting van de kennis en vaardigheden van nieuwkomers. Gelukkig zijn er nu op dit terrein veel initiatieven, zowel van de overheid als van private partijen. Bijvoorbeeld door het plaatsen van nieuwkomers in regio's waar potentieel werk beschikbaar is voor personen met hun vaardigheden. Tot slot speelt de soms moeizame erkenning van in het herkomstland behaalde diploma's. Gelukkig wordt ook aan diploma-erkenning gewerkt.

Tycho Walaardt

Joost Kingma, *Tussen ideaal en kapitaal. Bouwfonds, 1946-2006*. (Nijmegen: Vantilt, 2016). 200 p. ISBN 9789460043055.

DOI: 10.18352/TSEG.999

In 2007 barstte in Nederland een omvangrijk vastgoedfraudeschandaal los, de zogenaamde 'Klimopzaak'. De fraude werd gepleegd binnen Bouwfonds, een semi-overheidsbedrijf dat zich van 1946 tot 2006 onder meer op woningbouw en hypotheekverstrekking had toegelegd, met de Nederlandse gemeenten als aandeelhouders. Eind jaren negentig werden er door een nieuwkomer in de directie van het bedrijf via spookfacturen en andere schimmige overeenkomsten honderden miljoenen gulden weggesluisd. In 2000 werd Bouwfonds overgenomen door ABN AMRO, die de Bouwfondsonderdelen in 2006 uiteen haalde en verkocht. Vanaf 2007 werd de naam Bouwfonds veelvuldig door het slijk gehaald. Boeken, een toneelstuk en zelfs een televisieserie prentten bij de Nederlanders het beeld in van Bouwfonds als een corrupte, geldzuchtige en dan ook terecht ten onder gegane organisatie. Joost Kingma, de auteur van *Tussen ideaal en kapitaal. Bouwfonds 1946-2006*, tracht met dit boek het negatieve beeld van Bouwfonds bij te stellen. Hij werkte zelf als directeur concerncommunicatie bij Bouwfonds van 1996 tot 2003. Zo vernemen we van Kingma als ooggetuige uit de eerste hand hoe het er bij Bouwfonds aan toe ging in deze cruciale periode.

Kingma legde in 2012 een doctoraat in de stedenbouw neer aan de TU Delft over particuliere tuinvijken in het interbellum. Deze onderzoekservaring stelt hem in staat om in dit boek over Bouwfonds ook terug te gaan in de tijd, op zoek naar de idealen die de grondslag vormden van het in 1946 door Jacob Wiersema opgerichte Bouwfonds, aanvankelijk de 'Bouwsparkas Drentsche Gemeenten' en vanaf

1947 de 'Bouwkas Noord-Nederlandse Gemeenten'. Vanuit zijn socialistische overtuiging wilde Wiersema met een bouwspaarkas de arbeiders betere vooruitzichten bieden en tegelijk de naoorlogse woningnood bestrijden. Met het spaargeld van de deelnemers van de Bouwkas werden hypotheekleningen verstrekt, aanvankelijk enkel voor nieuwbouwwoningen. De deelnemers werden ook in de praktijk begeleid bij het optrekken van een kwaliteitsvolle woning voor zo weinig mogelijk geld. Naast de spaargelden kwamen de nodige inkomsten binnen via de gemeentelijke overheden, die als aandeelhouders voor de Bouwkas fungeerden. Er werd ook geleend bij pensioenfondsen, spaarbanken en verzekeringsmaatschappijen. Dankzij de voorkeursbehandeling die de Bouwkas bij de gemeenten genoot, werd ze in geen tijd enorm populair. Voor vele arbeiders was het de enige mogelijkheid om een eigen huis te bouwen. De activiteiten werden al snel uitgebreid naar andere regio's. In 1956 werd de Bouwkas omgedoopt tot Bouwfonds Nederlandse Gemeenten. Het spaargeld bij Bouwfonds werd eind jaren zestig overgedragen aan de Rijkspostspaarbank. Het bedrijf was sedertdien niet langer op spaargeld, maar enkel nog op aandelen gefundeerd, die allemaal in handen van de gemeenten bleven. In de jaren zeventig werd de initiële missie stilaan als verwezenlijkt beschouwd. Kingma reconstrueert in zijn boek ook de daaropvolgende teloorgang van de Bouwfonds-idealen. Waar winst maken in de eerste decennia nog louter een middel was om te kunnen bouwen voor de minder gegoede Nederlanders, verwaterde dit ideaal vanaf de jaren tachtig naar precies het omgekeerde: bouwen om winst te kunnen maken. Bouwfonds had almaar meer nood aan extra kapitaal om te kunnen blijven groeien. De financiering via de gemeentelijke aandeelhouders volstond eind jaren negentig niet langer. Bouwfonds zag in een overname van de aandelen van de gemeenten door ABN AMRO de beste garantie op een voortzetting van de groei zonder de gevreesde desintegratie van de bedrijfsonderdelen. Zo werd Bouwfonds in 2000 een volledig commercieel bedrijf. In overeenstemming met het verkoopsakkoord verwerfde de bank in 2005 het gehele juridische eigendom over Bouwfonds. In 2006 wenste ABN AMRO zich echter uitsluitend nog op haar bankactiviteiten te richten. Enkel het lucratieve hypotheekbedrijf van Bouwfonds werd behouden. De overige bedrijfsonderdelen werden alsnog uiteen gehaald en met grote winst verkocht aan Rabobank en SNS Reaal. Na zestig jaar hield Bouwfonds zo op te bestaan als ongedeelde onderneming.

Het feit dat de auteur zelf voor het bedrijf heeft gewerkt, maakt een sterke identificatie met zijn onderzoeksobject onvermijdelijk. Voor de laatste akte van de Bouwfondsgeschiedenis weet de auteur nog een vrij kritische, afstandelijke houding aan te nemen. Zijn persoonlijke visie hierop reserveert hij voor de epiloog. De vastgoedfraude wordt erg summier besproken, maar dit is veeleer te wijten aan de overvloed aan publiciteit die de zaak in Nederland de afgelopen tien jaar reeds kreeg, dan aan een poging van Kingma om de zaak te verdoezelen of te vergoelijken. De auteur wil met dit boek in de eerste plaats het leerzame verhaal van de

geleidelijke ondermijning van de oorspronkelijke idealen door winstbejag onder de aandacht brengen. Het relaas over de beginjaren, waarvoor Kingma sterk op de (allicht selectieve) memoires van de oprichter uit 1991 steunt, is daarentegen soms maar net geen nostalgische hagiografie van Wiersema en zijn 'briljante vondsten' (p. 36). Een van de drijfveren van de auteur tijdens het schrijven van dit boek bestond uit een 'bewondering voor de creatieve en innovatieve kracht van de eerste generatie Bouwfonders' (p. 15). Deze bewondering is op zich niet misplaatst, maar schemert soms al te duidelijk door in de eerste hoofdstukken, wat het kritische karakter van deze bedrijfsgeschiedenis enigszins ondergraaft.

De geschiedenis van Bouwfonds wordt in zes hoofdstukken uiteengezet. Elk hoofdstuk beslaat een aparte periode, telkens gekenmerkt door een bepaalde koers van het bedrijf. Binnen deze hoofdstukken worden ontwikkelingen in de bedrijfsvoering afgewisseld met toelichtingen bij de bouwpraktijk van Bouwfonds. Ook de evoluerende filosofie achter het woningbouwen komt aan bod. Een onderbelicht thema betreft het profiel van de spaarders in de beginperiode van de bouwspaar-kas. Op een beknopt procentueel overzicht van de beroepen van de spaarders in 1948 na komen ze amper aan bod. Interviews met spaarders uit de eerste decen-nia hadden Bouwfonds echter vanuit een andere interessante invalshoek kunnen belichten, met name die van de vraagzijde.

Het bedrijfsarchief, de memoires van de oprichter en mondelinge getuigenissen van latere sleutelfiguren vormen de voornaamste bronnen. Samen met de eigen ondervindingen van de auteur maken ze van het boek een unieke bedrijfsgeschiedenis met microhistorische gegevens die in de traditionele 'zakelijke' bronnen meestal niet terug te vinden zijn. Zo leren we hoe het er aan toe ging op bestuursvergaderingen en hoe de werksfeer binnen het bedrijf evolueerde. Het verhaal gaat vlot over van de kleine naar de grote schaal. De auteur steunt op enkele standaardwerken over de so-ciaal-economische geschiedenis om het verhaal van Bouwfonds treffend in de bre-dere historische context te kaderen. De oprichting en bloei van Bouwfonds werden mogelijk gemaakt door de snelle welvaartstoename en de inrichting van een verzorgingsstaat na de Tweede Wereldoorlog. De economische crisis en het neoliberale regeringsbeleid gaven na 1980 dan weer volop ruimte aan een nieuw ondernemers-klimaat, dat ook bij Bouwfonds leidde tot een toenemende focus op winstcijfers.

Naast deze situering binnen gelijktijdige maatschappelijke ontwikkelingen, trekt de auteur ook gedurfde parallellen met de historische context van enkele eeuwen geleden. Hij maakt vergelijkingen tussen *Les Trente Glorieuses* (1946-1975) en de Gouden Eeuw, en tussen de neergang van Holland in de achttiende eeuw en een mogelijk gelijkaardig doemscenario in de eenentwintigste eeuw. Kingma ziet de middenklasse vandaag verdwijnen door de deregulering van de economie, net als aan het einde van de Gouden Eeuw, toen de Republiek door groeiende vermogensverschillen een land werd van *haves* en *have nots*. Net het bestaan van

een middenklasse ziet hij echter als een inherente eigenschap van een succesvolle samenleving. In de epiloog stelt Kingma dat een bouwfonds een cruciale rol speelt in de instandhouding van zo'n middenklasse. Volgens hem is er vandaag nog steeds nood aan 'een ontwikkelaar en financier van woningen voor de startende koper, de toetreders tot de middenklasse' (p. 191). Zo wil hij met dit boek hedendaagse beleidsmakers lessen laten trekken uit de idealen die Bouwfonds groot maakten, en uit de vervaging ervan die het bedrijf ten gronde richtte.

Matthijs Degraeve, Vrije Universiteit Brussel

Anne Petterson, *Eigenwijs vaderland. Populair nationalisme in negentiende-eeuws Amsterdam*. (Amsterdam: Prometheus, 2017). 363 p. (Proefschrift Leiden, 2017). ISBN 9789035143746.

DOI: 10.18352/TSEG.997

Hoe gaf het gewone volk in het negentiende-eeuwse Amsterdam uiting aan nationalistische gevoelens? Dat is de centrale vraag die Anne Petterson stelt in *Eigenwijs vaderland. Populair nationalisme in de negentiende eeuw*, waarop ze in januari 2017 aan de Universiteit Leiden promoveerde. Dit boek beoogt het onderzoek naar Nederlandse natievorming een nieuwe impuls te geven door de blik niet alleen op de activiteiten van de elite te richten, maar ook op de beleving daarvan in de lagere klassen. Ze schaarft zich daarmee in een internationale groep historici die het ontstaan van de natie vanuit het perspectief van het volk bestuderen door populaire praktijken centraal te stellen. Volgens hen was de natie niet alleen een van bovenaf gedicteerd construct, maar was het draagvlak onder bredere lagen van de bevolking minstens zo belangrijk voor het voortbestaan van de natie. In Nederland leidde deze benaderingswijze onder andere tot de bundel *Oranje onder. Populair Orangisme van Willem van Oranje tot nu* (Amsterdam 2014), waarin de beleving van Oranjegevoel onder het volk centraal staat en waaraan ook Petterson een bijdrage leverde.

Pettersons belangrijkste bron vormen nieuwsberichten en verslagen in kranten, aangevuld door lokale archieven, liedjes, brochures, pamfletten, filmmateriaal en foto's. Ze hanteert de methode van de *thick description*, waarbij het gedrag van mensen vanuit de breder historische en politieke context wordt verklaard. De reacties van gewone mensen op de onthulling van het standbeeld van Rembrandt in 1852 worden bijvoorbeeld in het bredere kader van de 'standbeeldenmanie' in de negentiende eeuw gesitueerd.

Petterson richt zich op vijf verschillende thema's: standbeelden, volksliederen, Oranjeliefde, de Boerenoorlogen en de commercialisering van de natie. Haar me-